

Geneza osebnostne kulture

ANDREJ KOROŠAK

POVZETEK

Zanimanje za raziskovanje osebnostne strukture ni imanentno le psihologiji. Zgodovina filozofije dokazuje, da so ta vprašanja vznemirjala mislece že v Antiki. Pozneje so se z njimi ukvarjali zlasti novoveški filozofi, aktualna pa so vse do današnjih dni. Nič čudnega torej, če tudi v psihologiji vse renomirane teorije in šole pričenjajo ravno s tovrstnimi tolmačenji. Krucialni sta dve vprašanji, ki zadevata epistemološke temelje psihološke znanosti: 1) Ali lahko z različnih teoretskih pozicij pojasnimo genezo osebnosti? 2) Ali sta struktura in dinamika dva vidika ene stvarnosti? Koncept pričujoče raziskave je odprt za obe podmeni. Pri raziskovanju vplivov starosti, spola in kraja bivanja na oblikovanje osebnosti smo sicer pojmovno izhajali iz osnovnih postulatov psihoanalitične metapsihologije - osebnostnih instanc Ega, Superega in Ida, ki pa jih lahko pojmujeemo kot prototipe samopodobe, izvirajoče iz kognitivnih shem. Gre namreč za realne, idealizirane in zanikovane vidike naše duševnosti, za najbolj splošne kategorije, ki jih dandanes odkrivamo s povsem drugačnimi metodološkimi procedurami, kot je to nekdanj počela psihoanaliza. Ob tem se ne moremo izogniti vtisu, da so tovrstne kategorije morda v tesni zvezi z vrednotami posameznika, da gre torej za preplet strukture in dinamike osebnosti. Zakonitosti geneze osebnostne strukture smo skušali preučevati s pomočjo treh instrumentov - znanega testa IES, avtorjev Dombrosa in Slobina, in dveh preizkušenj, koncipiranih z lastnimi močmi (IZBOR SLIKE, LOKALIZACIJA). Rezultate raziskave lahko strnemo v naslednjem stavku: osebnostna integriranost oziroma razvoj komponente Ega s starostjo evidentno narašča in je pri dečkih v primerjavi z deklicami ter pri meščanih za razliko od vaščanov nekoliko bolj izražena. Če prvo univerzalno zakonitost razumemo kot posledico delovanja maturacije, je pri ostalih dveh NV prave vzroke sila težko identificirati. Dovolj razumna se zdi interpretacija v zvezi s kulturno naravnostjo, ki bi bolj ustrezala osebnostni strukturi (in dinamiki!) le določenega dela populacije (prebivalci v mestih, osebe moškega spola). Govorimo seveda o postmoderni družbi, z neizbežnimi sledovi zastarele kartezijanske mehanicistične doktrine in z njej pripadajočim spletom družbenih funkcij in institucij kot odločujočim oblikovalcem osebnosti.

ABSTRACT

THE GENESIS OF THE CULTURE OF PERSONALITY

Interest in the study of personality structure is not inherent to psychology alone. The history of philosophy proves that these issues intrigued the ancient philosophers, too. After that it was the post-medieval philosophers in the first place who studied these issues and they have remained topical. It is no wonder, then, that all

renowned psychological theories and schools begin with exactly this kind of interpretation. Two questions relating to the epistemological basis of psychology are crucial: 1) Can the genesis of personality be explained from various theoretical positions? 2) Are the structure and dynamics two aspects of one and the same reality? The concept of this research leaves the door open to both hypotheses. When studying the influence of age, sex and place on the shaping of personality we indeed proceed, that is to say conceptually, from the fundamental postulates of psychoanalytic meta-psychology - the personal instances of ego, superego and id, which can be understood as the prototypes of self-image which originate from cognitive schemes. These are the realistic, idealised and denied aspects of our spirituality, the most general categories which are nowadays exposed using quite different methodological procedures to those once used by psychoanalysis. In doing this, one cannot avoid the impression that these types of categories might be in close relation with the values of an individual, or in other words, that we are here dealing with the interlacing of the structure and dynamics of personality. We try to understand the laws of the genesis of personality structure using three instruments: the well-known IES test by Dombros and Slobin, and two tests that we conceptualised ourselves (THE CHOICE OF PICTURE, LOCALISATION). The results of the research can be summarised in one sentence: personal integrity, i.e. the development of the ego component, increases demonstrably with age and is somewhat more prominent in boys in comparison with girls and in city populations in comparison with village populations. If the first universal law is understood as the consequence of maturation, the reasons for the other two NVs are extremely difficult to identify. The explanation related to cultural attitudes which would more suit the personal structure (and dynamics!) of a certain part of the population (city population, male population) appear sufficiently rational. Of course, we speak here about postmodern society, which shows the unavoidable traces of outdated Cartesian mechanistic doctrine, and the accompanying network of social functions and institutions which play the crucial role in the shaping of personality.

I. UVOD

Raziskovanje osebnostne strukture zaseda v zgodovini človeštva nedvomno zelo pomembno mesto. Ni naključje, da družbena delitev dela in organiziranost funkcij socialnega sistema temeljita ravno na opisovanju in prognoziranju vedenja posameznikov, ki sicer brez vpogleda v osebnostno strukturo ne bi bila mogoča. To dokazujejo že primeri iz antičnih časov, ko so na Daljnem vzhodu poznali precej dobro izdelane selekcijske sisteme (mandarinski izpiti), pozneje pa seveda zametki strukturnih razlag v Stari Grčiji (Platonovo in Aristotelovo tripartitno tolmačenje strukture osebnosti).

Po obdobju srednjeveškega intelektualnega somraka so se zlasti novoveški misleci pričeli zanimati za ustroj duševnosti; Descartes z dokazovanjem substancialnosti človekovega jaza kot temelja razumskega delovanja, Spinoza in Leibnitz pa z iracionalnimi komponentami našega uma. Tovrstno dilemo so pozneje še zaostriili zlasti Nietzsche, Schopenhauer in Fichte, ki so tako utrli pot mnogo let pozneje vznikli psihoanalizi. Sočasno pretresa zahodno filozofijo še ena kontradikcija - razcep na subjektivno in objektivno podstat človeške psihe. Kant je s postuliranjem končnega subjekta zavrnil objektivizem angleških empiristov, šele Hegel pa je presegel obe ekstremni

poziciji s pojmovanjem duševnosti kot produkta dolgotrajnega zgodovinskega razvoja, ki se vzpostavlja v dialektičnem procesu in vsebuje tako objektivne kot subjektivne atribute. Reči pa je treba, da tovrstni antagonizem še danes ni povsem presežen. Subjektivizem je vplival na nastanek personologije, duhoslovne psihologije, fenomenologije in psihoanalize, objektivizem pa na pozitivizem, behaviorizem in reflekso-logijo. Morda bi sintezo nomotetične in idiografske doktrine lahko uzrli šele v današnjem času, ko Cattell v svoji faktorsko-analitični teoriji osebnosti združuje tako prečno multivariantno metodo, kakor tudi individualne longitudinalne analize.

Prvo uporabno psihološko koncepcijo osebnostne strukture je razdelal William James. Jaz kot subjekt je po njegovem nosilec delovanja, jaz kot objekt pa predstavlja podobo o sebi. Slednje sestavljajo tri entitete: telesni, duhovni in socialni jaz. Jamesov prispevek je tako prvi večji odmik od filozofskih spekulacij, saj zarisuje konture vsem poznejšim socialnim koncepcijam osebnosti (Mead, Fromm).

Zdaleč najbolj znana teorija osebnostne strukture, tudi zunaj polja psihološke znanosti, je seveda Freudova psihoanalitična globinska razlaga. Njegova slojna delitev duševnosti dovolj dobro korespondira z Aristotelovo tripartitno distinkcijo. Nekateri temeljni pojmi njegove teorije sicer niso nekaj povsem novega; tako je nezavedna topika na moč podobna prejšnjim iracionalističnim pojmovanjem, termin Ono si je npr. sposodil od Georga Groddecka, Nadjaz v nekoliko drugačnem kontekstu od Munstemberga, pojem jaza pa je tako ali tako novoveška pojmovna kategorija. Vendar pa je Freudu vendarle treba priznati zaslugo, da je prvi sistematično in na povsem originalen način sintetiziral znana dejstva in tako ustvaril monumentalno delo, imenovano psihoanaliza. Nekako po letu 1915 je revidiral zgolj topični model z vpeljavo treh osebnostnih instanc, Onega, Jaza in Nadjaza, s čimer pridobijo njegove razlage potrebno dinamiko in večplastnost. Ono bi naj bil nekakšna duševna energetska stalnica, sedež instinktov, ki deluje po principu ugodja (refleksne aktivnosti in t.i. primarni proces), psihosocialna tvorba Jaz se skozi t.i. sekundarni proces postopoma oblikuje z namenom usmerjanja organizma na adekvatne vire oziroma objekte zadovoljive, ontogenetsko najmlajša osebnostna instanca Nadjaz pa predstavlja ponotranjene vplive primarnega socialnega okolja, vest kot posledico kaznovanja in ego-ideal kot učinek pozitivnih vzpodbud. Genezo osebnostne strukture sproži premeščanje nagonске energije na objekte, kar imenuje Freud kateksa, to pa omogoči nezavedni proces identifikacije.

Sicer pa spoznavno vrednost Freudove teorije lahko presojava edinole z vidika analize njenih epistemoloških temeljev. Tega se je v svojih delih lotil znani filozof in fizik Fritjof Capra. Meni namreč, da je mogoče v končni instanci psihoanalitično teorijo zreducirati na bazične zakone Newtonove mehanike, kar je najbolj evidentno prav pri koncepciji strukture osebnosti. Njegov tripartitni sistem vsebuje vse lastnosti fizikalnih teles: psihološki prostor je analogen newtonovemu absolutnemu evklidskemu prostoru; psihične instance, kot nekakšni notranji objekti, umeščeni v ta prostor pa izkazujejo tipične karakteristike fizikalnih teles, saj dve instanci ne moreta hkrati zasedati istega prostora ("kjer je bil prej Id, naj bo sedaj Ego!"); nadalje obe teoriji dosledno ločujeta materijo od sile, pri čemer imajo sile točno določeno smer in vselej nastopajo v parih (Eros in Thanatos, impulzi Ida in Superego obrambe). Krono Freudove mehanicistične doktrine pa nedvomno predstavlja naivni model osebnosti kot nekakšnega hidravličnega stroja, njegov decidirani determinizem in objektivna terapevtska praksa, izključena iz "psihološkega prostora" klienta. Capra zaključuje, da je Freudova teorija v psihologiji, analogno Newtonovi v fiziki, uporabna le za omejen obseg fenomenov. Širši pojasnjevalni okvir zahteva namreč akceptiranje drugačnega epistemološkega modela, moderne paradigme namreč, ki izhaja po eni strani iz spoznanj kvantne mehanike in relativnostne teorije, po drugi pa, presenetljivo, iz večtisočletne tradicije velikih vzhodnjaških filo-

zofsko-religioznih sistemov budizma, taoizma in hinduizma. Oba izvora namreč poudarjata primat relacij pred izoliranimi entitetami, odvisnost opazovanih pojavov od opazovalca oziroma metode merjenja in nesmiselnost iskanja kakršnihkoli osnovnih enot stvarnosti.

Za teorijo objektivnih odnosov ustanoviteljice angleške šole psihoanalize, Melanie Klein, pa že lahko rečemo, da pomeni prvi resnejši odmik od mehanicistične doktrine. Objektivni odnos ji namreč pomeni konstitutivno vez za oba člena diadne situacije, iz česar sledi, da entitete ne obstajajo pred tem odnosom, ampak da jih ta šele konstituira. Še bolj radikalen je Ronald Fairbairn. Njegova teorija predstavlja poskus nove konceptualizacije psihoanalize, osnovane na sodobni paradigmi. Tako sedaj nagon ni več iniciator psihične aktivnosti, saj sam zapada zakonitostim dinamizma psihične strukture. Self je izvorno nediferenciran, vendar poseduje energetske kapacitete in dispozicije za proces strukturalizacije. Nastaja zahvaljujoč nekompatibilnim doživljajskim kvalitetam, ki izvirajo iz objektivnih diadnih odnosov. V očitni kontradikciji s freudovsko doktrino je Fairbairnovo tretiranje objekta kot cilja, h kateremu teži libido, in primat načela realnosti, katerega edinole neustrezni vplivi okolja nadomestijo s principom ugodja. Osebnostna struktura je v zadnji konsekvenci posledica ambivalentnih občutij do prvih objektov, ki aktivirajo potlačevanje.

Nekoliko drugače so se kritike ortodoksne psihoanalize lotili egopsihologi na čelu s Hartmannom, Krisom in Loewensteinom. Hartmann govori o izvorno nediferencirani osnovi, iz katere se naknadno razvijeta Ono in Jaz kot dva neodvisna sklopa, pozneje pa še Nadjaz. Bistveno je to, da so funkcije ega (zaznavanje, kognicija, motorika, intencionalnost itd.) deloma genetskega izvora, deloma pa so rezultat adaptacije. Avtor sicer priznava nujnost delnih restrikcij za pričetek razlikovanja Selfa od zunanjega okolja, vendar takoj zatem dodaja, da je za nastanek zametkov Jaza nujen določen napredek v zorenju spoznavne in perceptivne organizacije, komunikacija v diadnem odnosu, mehanizma projekcije in introjekcije ter zmožnost odlaganja zadovoljitve. Instanca Nadjaza ni antagonistična Jazu, prej nasprotno, prepletanje njunih funkcij pomeni osnovo za sinergično naravnost. Naslednji pomembni avtor, ki kot izhodišče jemlje Hartmannovo tezo o nediferencirani matrici kot predhodnici osebnostnih struktur, je Rene Spitz. Vendar so zanj nediferencirani še psihološki in somatski procesi, nerazmejena pa je tudi topika (zavedno, nezavedno, predzavedno). Vse kar obstaja v najzgodnejšem obdobju življenja, so nekakšni fiziološki prototipi. Iz teh se postopoma zaradi psihičnih dejavnikov in zorenja razvijejo funkcije, sklop in osebnostna dinamika. Govorimo lahko o invariantnih razvojnih stadijih, katerim ustrezajo specifični procesi, t.i. organizatorji psihe. Prvi organizator psihe se pojavi okrog 3. meseca starosti kot socialni nasmeh otroka, drugi je anaklitični strah pred zapustitvijo v 8. mesecu, zadnji pa je semantični "ne". S temi procesi otrok utrjuje distinkcijo med predstavo sebe in objekta.

Zelo blizu ego-psihologiji so prav gotovo tudi sociodinamične razlage Erika Eriksona. Zanj je Jaz zdaleč najpomembnejši razvojni dejavnik, pojmuje ga kot popolnoma avtonomno in kreativno strukturo, odgovorno za socialno adaptacijo. Po eni strani je odvisen od genetičnih, fizioloških in anatomskih vplivov, po drugi pa od faktorjev ožjega primarnega okolja in celo od širših kulturnih vplivov. Njegova funkcija je integracija notranjih dispozicij in dejavnikov okolja, kar daje široke možnosti pozitivnega razvoja. Navezanost na humanistično tradicijo razkriva Eriksonovo tolmačenje kriz kot najočitnejših obeležij genetsko pogojenih, invariantno pojavljajočih se psihosocialnih razvojnih stadijev. Analogno tisočletja staremu kitajskemu filozofskemu izročilu, tudi sam ne vidi v krizi le pretnje razvoju, ampak prav tako možnost pozitivne solucije. Psihosocialni razvoj tako označuje osem univerzalnih etap (epigenetskih stadijev), ki pravzaprav pomenijo razvoj Ega in so za razliko od klasične psihoanalize locirane vse

tja do obdobja starosti. Osebnostna integritanost izraža postopoma iz preseženih razvojnih kriz.

Videli smo, da je za preučevanje osebnostne strukturalizacije krucialnega pomena problem epistemoloških izhodišč. Ob tem se kaže vprašati, ali je edinole psihodinamična misel kompetentna za pojasnjevanje geneze mentalne strukture, ali pa imajo pravico do tega tudi ostale uveljavljene psihološke teoretske struje. Skratka, ali lahko v psihologiji pri interpretaciji tako kompleksnega fenomena izhajamo iz podobnega načela, kot je v moderni fiziki poznano Heisenbergovo načelo nedoločenosti.

Kot vse kaže, ustreza temu kriteriju predvsem kognitivistična psihološka tradicija. Za Piageta dilema glede relevantnosti afektivnih ali kognitivnih procesov ne obstaja. Oboje je *conditio sine qua non* individualnega razvoja, v prvem primeru gre za energetski potencial, v drugem pa za implementacijo posegov v zunanji svet. Afektivni izbor objektov na podlagi privlačnosti in odbojnosti je v tesni povezavi s kognitivnim konstruiranjem objekta, kar so psihoanalitiki povsem spregledali, egopsihologi pa le nakazali. Res pa je, da se je v svojih raziskavah morda preveč enostransko osredotočil ravno na slednje, kar je bilo ves čas jabolko spora med njim in Valonom. Tezo o nerazločenosti Jaza od zunanjega sveta v najzgodnejšem obdobju Piaget sicer sprejema analogno kot psihoanaliza, vendar gredo njegove interpretacije v popolnoma drugo smer. Vzrok nezavednega egocentrizma tiči v nekoordiniranosti akcij oziroma posegih v zunanji svet. Šele ob koncu obdobja senzomotorične inteligence postane distinkcija Jaza od zunanjega sveta definitivna. Predmetna konstantnost (shema objekta) postane skozi progresivno koordiniranje shem prva kognitivna invarianta, odgovorna za kasnejšo elaboracijo praktičnih kategorij prostora, časa in vzročnosti. Obenem se z nastajanjem objektivnih shem pojavlja zavest o sebi kot notranji, subjektivni pol nasproti zunanjemu, objektivnemu. Piaget je tako pokazal, da je strukturiranje osebnosti dosti kompleksnejši fenomen, kot to skuša prikazati psihoanaliza, in da do ozavedenja pride dosti pozneje.

Drugi takšen, psihodinamični konceptiji komplementaren model spoznavanja strukture osebnosti je faktorsko-analitični pristop Raymonda Cattella. Njegova psihologija potez ("trait psychology") se ima v mnogočem zahvaliti Gordonu Allportu, ki osebnost opredeljuje kot enkratno celovit sistem, katerega konstituirajo osebnostne poteze ali personalne dispozicije. Zares velik Cattellov prispevek pa je v tem, da je začel sistematično uporabljati eksaktne statistične procedure (faktorsko analizo) pri raziskovanju osebnostnega univerzuma. Tovrstni postopki so iz množice manifestnih variabel (površinskih potez) omogočali izluščiti manjše število izvornih osebnostnih potez. Slednje opredeljuje kot realne, generalizirane strukturalne determinante vedenja, ki pojasnjujejo konsistentnost vedenja posameznikov v različnih situacijah. Cattell je v odvisnosti od različnih virov informacij (vprašalniki, objektivni testi, življenjski podatki) dobil različno število izvornih potez ali faktorjev, ki pa se v glavnem prekrivajo in na ta način objektivno verificirajo osebnostno strukturo. Največ faktorjev je odkril z objektivnimi testi, ki pa so še zmeraj bili nekoliko povezani med seboj. Z ekstrakcijo teh je na naslednjem višjem nivoju dobil sedem še bolj splošnih faktorjev drugega reda, ki pa tudi niso bili brez slehernih interkorelacij. Končni rezultat predstavljajo trije faktorji tretjega reda z največjo stopnjo generalnosti:

1) nezreli, nase usmerjeni temperament, 2) striktno in disciplinirano sprejemanje zunanjih norm, 3) visoko samozavedanje.

Na ta način je dobil Cattell presenetljivo podobnost teh treh faktorjev s Freudovo strukturo mentalnega aparata (Id, Ego, Superego). Evidentno je torej, da popolnoma različni metodološki postopki odkrivajo v človeški psihi nekaj, kar najverjetneje predstavlja najsplošnejše strukturalne entitete.

II. PROBLEM RAZISKAVE

V raziskavi smo skušali odkriti zakonitosti osebnostnega strukturiranja glede različnih demografskih atributov vzorca (starost, spol, urbano oziroma ruralno okolje).

III. METODA**1) VZOREC**

Število respondentov, zajetih v raziskavi, je 229. Vsi so pripadniki prekmurske populacije predšolskih in osnovnošolskih otrok. Od tega je približno polovica (118 otrok) moškega spola, 111 pa ženskega. Variabla starosti je bila razdeljena na štiri obdobja: v najzgodnejšem (3-4 leta) smo zajeli 40 otrok, v obdobju priprave na šolo (6-7 let), petega razreda OŠ (11 let) in osmega razreda OŠ (14 let) pa po 60 otrok. Otrok iz mesta Murska Sobota je bilo 127, iz približno srednje razvitih vasi pa 102. Vsi so bili izenačeni glede pripadnosti popolnim družinam s srednjo stopnjo izobrazbe. Prav tako smo se odločali le za tiste respondente, ki niso kazali znamenj podnormalne inteligentnosti. Respondente smo v posamezne stratumе izbirali večinoma slučajno, razen v primeru najmlajših vaških otrok, katerih ni bilo dovolj in smo zato bili prisiljeni uporabiti metodo kvotnega vzorčenja. Za določanje srednje razvitosti prekmurskih vasi smo uporabili indeks števila prebivalcev, ostali pokazatelji razvitosti naselij (npr. migracija, % kmečkega prebivalstva) pa žal niso bili na voljo. Izkazalo pa se je, da iz vasi, izločenih po tem kriteriju, ne bo mogoče dobiti zadostnega števila P.O., zato smo pristali na blažji kriterij in kot referenco vzeli nadpovprečni indeks (1 SD - 2 SD), to je cca 700-1000 prebivalcev.

2) GRADIVO

V raziskavi smo koncipirali in izdelali dve projektivni preizkušnji. Prvo smo poimenovali IZBOR SLIK, kjer smo za vsako starostno skupino in za vsak spol posebej pripravili set treh različnih likovnih predlog. Prva je predstavljala sliko dečka ali deklice (odvisno od spola respondenta, pri katerem smo aplicirali preizkušnjo), ki izkazuje običajne (Ego) lastnosti. Naslednja likovna predloga je prikazovala idealizirano (Super-ego) figuro, zadnja pa je poudarjala Id attribute narisane figure (agresivne in seksualne). Za drugo projektivno preizkušnjo, LOKALIZACIJO, smo uporabili velik kos belega kartona (A 1) in tri ploščice za označevanje lokalizacij. Tretja preizkušnja je bila test IES avtorjev Dombrosa in Slobina, ki vključuje štiri podteste: Arrow-Dot, Photo Analysis, Picture Story Completion in Picture Title. Arrow-Dot je perceptivno-motorični test, ki zahteva rešitev 32 preprostih grafičnih problemov. Dosežki na tem testu bi naj nakazovali zlasti na pripravljenost slediti navodilom, pa tudi na značilnosti vedenja v vsakdanjem življenju, kar je odraz specifične konstelacije osebnostne strukture. Picture Story Completion, ki je drugače takoj za prej opisanim podtestom najbolj veljaven prediktor v bateriji, bi naj opisoval subjektivno koncepcijo zunanjega sveta. Gre za to, da respondent z izborom zaključka neke zgodbe eksternalizira oziroma je občutljiv za določene pojave v okolici, katerim lahko sicer pripišemo Id, Ego ali Superego značilnosti. Tretji podtest se imenuje Photo Analysis in meri stopnjo projekcije zaželenih delov sebe (ego ideal). Naloga preizkušanca je pripisati značilnosti (I, E ali S) fotografiranim osebam. Zadnji podtest, Picture Title, pa sestoji iz 12 slik, za katere si P.O.

izmisli naslove. Pri tem gre za vsaj delno zavestno sprejemanje in izražanje vsebin, razkrivajočih se v naslovih, torej za projekcijo dela samega sebe v sliko.

3) POSTOPEK

Najprej smo na pilotskem vzorcu otrok ($N=26$, starost 6-7 let) preverili ustreznost testov IZBOR SLIK in LOKALIZACIJA. Temu je sledila izdelava definitivnih likovnih predlog (IZBOR SLIK) za oba spola in vse starostne skupine (skupaj 24 predlog) ter natančna eksplikacija vprašanj in priprava materialov za metodo LOKALIZACIJE. Obe projektivni preizkušnji smo aplicirali na celotnem vzorcu P.O., pri čemer je administracija potekala individualno. Pri preizkušnji IZBOR SLIK smo P.O. vzpodbudili k izbiranju s sledečimi vprašanji: 1) Katera slika je tebi najbolj podobna? 2) Kakšen (kakšna) bi moral (morala) biti? 3) Kakšen (kakšna) ne bi rad (rada) bil (bila)? Drugo projektivno preizkušnjo, LOKALIZACIJO, smo administrirali tako, da smo P.O. postavili pred velik kos kartona, ji ponudili ploščico in jo ustrezno vzpodbujali k lokaliziranju le-te z naslednjimi navodili: 1) To si ti. Kam bi se postavil (postavila)? 2) To si ti, ko si najbolj priden (pridna). Kam bi se postavil (postavila)? 3) To si ti, ko si najbolj poreden (poredna). Kam bi se postavil (postavila)? Beležili smo vse postavitve ploščice glede na levo oziroma desno stran kartona ter glede treh zamišljenih enako širokih vodoravnih pasov. Izmerili smo tudi vse razdalje med tremi pozicijami. Stratum 11-letnikov (5.r) je reševal tudi Arrow-Dot test, 14-letniki (8.r) pa celotno testno baterijo IES (Arrow-Dot, Pictore Story Completion, Photo Analysis, Picture Title).

4) RAZISKOVALNI NAČRT

Raziskovalni načrt temelji na konstrukciji trofaktorskega eksperimentalnega designa. Prvi faktor predstavlja starost respondentov in zajema štiri ravni (3-4 leta, 6-7 let, 11 let, 14 let), drugi je demografski faktor na dveh ravneh (mesto, vas), tretji pa je spol respondentov, prav tako na dveh ravneh (moški, ženski).

a) variable v raziskovalnem načrtu:

neodvisne variable: starost, demografsko poreklo, spol

odvisne variable: rezultati na testih IZBOR SLIK, LOKALIZACIJA, IES

intervenirajoče variable: izobrazba staršev, intelektualne sposobnosti, socialno-ekonomski status družine, idiomatičnost, različni pogoji testiranja.

b) model eksperimenta: $2 \times 2 \times 4 = 16$ eksperimentalnih pogojev

	MOŠKI		ŽENSKÉ		Σ
	vas	mesto	vas	mesto	
14 let	15	15	15	15	60
11 let	15	15	15	15	60
6-7 let	15	15	15	15	60
3-4 leta	7	21	5	16	49
	52	66	50	61	229
Σ	1 1 8		1 1 1		
	2 2 9				

P 1: moški spol, 14 let, vas	P 9: moški spol, 6-7 let, vas
P 2: moški spol, 14 let, mesto	P 10: moški spol, 6-7 let, mesto
P 3: ženski spol, 14 let, vas	P 11: ženski spol, 6-7 let, vas
P 4: ženski spol, 14 let, mesto	P 12: ženski spol, 6-7 let, mesto
P 5: moški spol, 11 let, vas	P 13: moški spol, 3-4 leta, vas
P 6: moški spol, 11 let, mesto	P 14: moški spol, 3-4 leta, mesto
P 7: ženski spol, 11 let, vas	P 15: ženski spol, 3-4 leta, vas
P 8: ženski spol, 11 let, mesto	P 16: ženski spol, 3-4 leta, mesto

c) ničelne hipoteze:

* ničelne hipoteze pri različni kronološki starosti glede izbire E, I ali S odgovorov na testih IZBOR SLIKE, LOKALIZACIJA in ARROW DOT (Ho 1 - Ho 15)

* ničelne hipoteze pri različnem spolu glede izbire E, I ali S odgovorov na testih IZBOR SLIKE, LOKALIZACIJA, ARROW-DOT, PICTURE STORY COMPLETION, PHOTO ANALYSIS, PICTURE TITLE (Ho 16 - Ho 41)

* ničelne hipoteze pri različnem demografskem poreklu glede izbire E, I ali S odgovorov na testih IZBOR SLIKE, LOKALIZACIJA, ARROW-DOT, PICTURE STORY COMPLETION, PHOTO ANALYSIS, PICTURE TITLE (Ho 42 - Ho 67)

IV. REZULTATI IN INTERPRETACIJA

Prvi projektivni test IZBOR SLIKE ne razkriva ničesar novega. Potrjuje namreč tako čisto zdravorazumsko rezoniranje, kakor tudi izsledke številnih psiholoških teorij in koncepcij, da skladno s starostjo narašča kompleksnost osebnostne strukture. Ta tendenca je tako splošna, da jo lahko imamo za univerzalno zakonitost. Na zmeraj večjo strukturiranost sklepamo iz uspešnosti respondentov v pravilnem prepoznavanju E, I ali S atributov, ki so prezentni na testnih materialih. Na rezultate te projektivne preizkušnje lahko potemtakem zremo kot na posledico funkcioniranja kognitivnih, torej ego mehanizmov. Ali kot pravi Rapaport, da ni mogoče motivacijsko-afektivnih procesov preučevati direktno, mimo ego funkcij, saj ravno percepcija, prepoznavanje, diskriminacija dražljajev, asociacije, spomin in nenazadnje pojmovno interpretiranje stimulusa šele posredujejo t.i. projektivni odgovor. Rapaport govori v tej zvezi celo o eksploraciji nezavednega dela instance Jaza.

Nadalje lahko tovrstno evidentno naraščanje pravih prepoznav duševnih instanc pripišemo mehanizmu identifikacije, ki se pri starejših pojavlja najbrž bolj konsistentno in ki v končni fazi omogoča projekcijo. K vzpostavitvi identifikacije prispevajo navodila, katera usmerjajo respondente na dražljaj ("Katera slika je tebi najbolj podobna?", "Kakšen bi moral biti?", "Kakšen ne bi rad bil?"). Projektivno vedenje pomeni torej, kakor pravi Berger, vključenost Ega v interakcijo. Maturacija Ega pa nedvomno veliko prispeva k pravnemu razpoznavanju dražljajev. Drugo vprašanje je seveda, ali osebnostno dovolj zrele osebe kljub pravilni prepoznavi dajejo tudi pričakovane odgovore. Pri adolescentih bomo kmalu videli, da ni zmeraj tako.

Razlike v frekvencah izborov odgovorov E pri vprašanju "Katera slika je tebi najbolj podobna?" se pri različni kronološki starosti statistično pomembno razlikujejo ($\chi^2 = 16,30$; $p < 0,05$). Rezultate prikazuje tabela 1 spodaj:

Tabela 1: Izbiri odgovorov E pri NV starost

IZBOR	S T A R O S T				
	3-4 l.	6-7 l.	11 l.	14 l.	Σ
E	22	34	42	44	142
S	18	20	16	14	68
I	9	6	2	2	19
Σ	49	60	60	60	229

S temi izsledki je konsistenten tudi korelacijski koeficient, izračunan med NV starost in OV (E) testa IZBOR SLIK, ki je sicer nizek, a signifikanten ($r = -0,24$, $p < 0,001$) in vsebinsko pomeni upadanje nepravilnih prepoznav ob naraščanju kronološke starosti. Ničelno hipotezo bomo zavrnili in sprejeli alternativno, s katero konstatiramo obstoj razlik v vsoti pričakovanih odgovorov E pri različnih starostnih stratumih na tem testu.

Analogna tendenca je več kot očitna tudi pri stimulusu, ki nakazuje na S attribute. Obstoj razlik med starostnimi skupinami dokazuje χ^2 test ($\chi^2 = 68,10$; $p < 0,001$), srednjo verjetnost povezanosti NV z OV pa korelacija ($r = -0,40$, $p < 0,001$). P.O. različnih starosti so različno uspešne v identifikaciji S instance in sicer 3-4-letni najmanj, 11-letni pa najbolj.

Tabela 2: Izbiri odgovorov S pri NV starost

IZBOR	S T A R O S T				
	3-4 l.	6-7 l.	11 l.	14 l.	Σ
S	14	33	50	45	142
E	24	27	10	15	76
I	11	0	0	0	11
Σ	49	60	60	60	229

Ničelna hipoteza $H_0 3$ tudi v tem primeru ne vzdrži empiričnih preverjanj. Zanimivo pri tem je, da se 14-letni v manjši meri identificirajo in nato projicirajo moralne standarde navzven od 11-letnih. To bi lahko pojasnili kot pojav adolescentnega odpora do avtoritet in predpisanega moralnega vedenja. Ugotovitev se ujema s Chamesovo, ki je analogen trend ugotavljal na vzorcu predadolescentov, adolescentov in odraslih, pri katerih je apliciral test IES. Zaključil je, da so ravno predadolescenti v svoji osebnostni strukturiranosti močno podobni odraslim, adolescenti pa opazno odstopajo v smeri povečanja nagonskih impulzov.

Tudi pri zadnjem vprašanju v preizkušnji IZBOR SLIKE ("Kakšen ne bi rad bil?") so se med starostmi pokazale statistično pomembne razlike ($\chi^2 = 74,57$; $p < 0,001$), verjetnost povezanosti pa je že bistvena, negativna in signifikantna ($r = -0,44$; $p < 0,001$), zato ničelno hipotezo H_{02} o neobstoju razlik v prepoznavanju I atributov med starostmi zavrnemo.

Tabela 3: Izbiri odgovorov I pri NV starost

IZBOR	S T A R O S T				Σ
	3-4 l.	6-7 l.	11 l.	14 l.	
I	21	52	59	56	188
S	14	7	1	3	25
E	14	1	0	1	16
Σ	49	60	60	60	229

Iz rezultatov zaključujemo na bistven napredek v osebnosti strukturiranosti, ki se zgodi nekako med 3.-4. letom in 6.-7. letom, starejši pa so seveda še toliko bolj uspešni glede identifikacije osebnostnih instanc. Na te izsledke lahko zremo tudi v luči teoretičnega modela Hazel Marcus, katera govori o shemah Jaza kot o bistvenih determinantah samopodobe. Vidimo, da se tudi v našem primeru slabi, idealni in realni Jaz, ki so najverjetneje temeljni človekovi prototipi (vsebinski aspekti kognitivnih shem), razvijejo že zelo zgodaj, morda nekako po 4. letu starosti. Pozitivne predstave so namreč pri 7-letnih otrocih že precej dobro razlikovane od negativnih.

Naslednje pomembno vprašanje je pojavljanje razlik v osebnosti strukturiranosti med spoloma. Izkaže se, da dečki dosledneje razločujejo E attribute od deklic, kar pomeni primat alternativne pred ničelno hipotezo Ho 16. Razlike so statistično pomembne ($\chi^2 = 6,63$; $p < 0,05$), korelacijski koeficient pa ne nakazuje na verjetnost povezanosti ($r = 0,06$; $p > 0,05$). Zanimivo je še to, da deklice v tej situaciji ("Katera slika je tebi najbolj podobna?") dajejo več S odgovorov od dečkov. Že Freud je bil prepričan, da pri ženskah v večji meri prevladujejo katekse Jaza (višja stopnja narcizma), pri moških pa bolj objektne investicije. Ta podatek, dobljen v naši raziskavi, bi lahko podpiral ravno tovrstno Freudovo tezo. Pri izborih S in I atributov pa ne zasledimo nobenih pomembnih razlik med spoloma (S: $\chi^2 = 4,33$; $p > 0,05$, I: $\chi^2 = 4,22$; $p > 0,05$), korelacijski koeficient pa le v slednjem primeru kaže na signifikantno, a neznatno verjetnost povezanosti ($r = -0,13$; $p < 0,05$), zato ničelni hipotezi Ho 17 in Ho 18 veljata. Rezultati izbir so prikazani v spodnjih tabelah:

Tabela 4: Izbiri odg. E pri NV spol

IZBOR	S P O L		Σ
	moški	ženski	
E	78	64	142
S	27	41	68
I	13	6	19
Σ	118	111	229

Tabela 5: Izbiri odg. S pri NV spol

IZBOR	S P O L		Σ
	moški	ženski	
S	70	72	142
E	39	37	76
I	9	2	11
Σ	118	111	229

Tabela 6: Izbiri odg. I pri NV spol

IZBOR	S P O L		
	moški	ženski	Σ
I	91	97	188
S	17	8	25
E	10	6	16
Σ	118	111	229

Tretja, demografska variabla (vas, mesto) pa ne pogojuje nobenih statistično signifikantnih razlik pri izboru atributov osebnostne strukture (E: $\chi^2 = 1,79$, $p > 0,1$; $r = -0,08$, $p > 0,1$; S: $\chi^2 = 3,92$, $p > 0,1$; $r = -0,10$, $p > 0,1$; I: $\chi^2 = 1,58$, $p > 0,1$; $r = -0,08$, $p > 0,1$). Ničelne hipoteze Ho 42, Ho 43, Ho 44 torej veljajo. Tabele s frekvenca izbir za NV kraj so sledeče:

Tabela 7: Izbiri odg. E pri NV kraj

IZBOR	K R A J		
	mesto	vas	Σ
E	75	67	142
S	39	29	68
I	13	6	19
Σ	127	102	229

Tabela 8: Izbiri odg. S pri NV kraj

IZBOR	K R A J		
	mesto	vas	Σ
S	74	68	142
E	44	32	76
I	9	2	11
Σ	127	102	229

Tabela 9: Izbiri odg. I pri NV kraj

IZBOR	K R A J		
	mesto	vas	Σ
I	101	87	188
S	15	10	25
E	11	5	16
Σ	127	102	229

Druga projektivna preizkušnja, imenovana LOKALIZACIJA, razkriva prostorski simbolizem, torej kako respondenti v prostoru locirajo attribute osebnostne strukture. Ob tem so pomembne še razdalje med temi tremi entitetami. Naslednja tabela prikazuje korelacije med NV in OV za celoten vzorec respondentov (*signifikantno na 0,05; **signifikantno na 0,01):

Tabela 10: Korelacijski koeficienti pri LOKALIZACIJI (N = 229)

	star.	spol	kraj	EX	EY	IX	IY	SX	SY	E-I	E-S	I-S
star.	1	.04	-.16**	-.07	.39**	-.02	.07	-.02	.11	.37**	.03	.36**
spol	.04	1	.01	-.09	-.03	.08	-.06	.01	.04	-.09	-.08	.03
kraj	.16*	.01	1	-.04	.03	.08	-.07	.04	-.05	-.01	.08	-.01
EX	-.07	-.09	-.04	1	-.03	-.34**	-.02	-.05	-.02	-.08	-.04	-.02
EY	.39**	-.03	.03	-.03	1	.10	.25**	-.06	.19**	.28**	.05	.25**
IX	-.02	.08	.08	-.34**	.10	1	-.01	-.25**	.04	.06	.06	.00
IY	.07	-.06	-.07	-.02	.25**	-.01	1	-.10	.15*	.18**	-.18**	.16*
SX	-.02	.01	.04	-.05	-.06	-.25	-.10	1	.00	.00	.07	-.01
SY	.11	.04	-.05	-.02	.19**	.04	.15*	.00	1	.22**	.29**	.24**
E-I	.37**	-.09	-.01	-.08	.28**	.06	.18**	.00	.22**	1	.34**	.58**
E-S	.03	-.08	.08	-.04	.05	.06	.18**	.07	.29**	.34**	1	.33**
I-S	.36**	.03	.01	-.02	.25**	.00	.16*	-.01	.24**	.58**	.33**	1

Pri NV starost ugotavljamo tri significantne in znatne stopnje povezanosti in sicer pri vertikalni pozicioniranosti instance E (EY; $r = 0,39$, $p < 0,001$), nadalje pri distanci E od I (E-I; $r = 0,37$, $p < 0,001$) ter pri distanci I od S (I-S; $r = 0,36$, $p < 0,001$). NV kraj in spol ne korelirata s prostorskimi variablami. Ničelne hipoteze $H_0 5$, $H_0 10$ in $H_0 12$ zavrtnemo in sprejmemo alternativne, kar pomeni, da čim starejše so P.O., tem bolj vertikalno razločujejo osebnostne instance (EY), poleg tega pa tudi zanesljiveje diskriminirajo pozitivne od negativnih obeležij (E-I, I-S). Maturacija je torej faktor, ki zelo diverzificira osebnostno strukturo.

Pomenljive so še significantne stopnje povezanosti med nekaterimi OV te preizkušnje. Na tendenco k horizontalnemu razločevanju pozitivnih od negativnih atributov kažeta dve korelaciji (EX,IX: $r = -0,34$, $p < 0,01$; IX,SX: $r = -0,25$, $p < 0,01$). Pozitivno korelacijo vertikalne pozicioniranosti instance E z ostalimi variablami opazimo v štirih primerih (EY,IY: $r = 0,25$, $p < 0,01$; EY,SY: $r = 0,20$, $p < 0,01$; EY,E-I: $r = 0,28$, $p < 0,01$; EY,I-S: $r = 0,25$, $p < 0,01$), instance S pa v treh (SY,E-I: $r = 0,22$, $p < 0,01$; SY,E-S: $r = 0,29$, $p < 0,01$; SY,I-S: $r = 0,24$, $p < 0,01$). Tudi razdalje med tremi entitetami so povezane (E-I,E-S: $r = 0,34$, $p < 0,01$; E-I,I-S: $r = 0,58$, $p < 0,01$; E-S,I-S: $r = 0,33$, $p < 0,01$).

Še natančnejšo razčlenitev raziskovalnih podatkov bo omogočila analiza variance. Izkaže se, da na nekatere OV močno vpliva NV starost (EY: $F = 21,41$, $p < 0,001$; IY: $F = 3,32$, $p < 0,05$; SY: $F = 4,31$, $p < 0,05$; E-I: $F = 17,38$, $p < 0,001$; I-S: $F = 16,01$, $p < 0,001$), s čimer dobimo potrditev prej opisanih korelacijskih zvez.

Tabela 11: Rezultati analize variance za NV starost pri LOKALIZACIJI

O V	GLAVNI EFEKT: STAROST			
	MSbg	MSwg	F-test	p
EX	0,975	0,777	1,25491	0,290875
EY	32,135	1,501	21,41063	0,000000
IX	2,087	1,422	1,46751	0,224387
IY	7,496	2,257	3,32046	0,020738
SX	0,796	1,161	0,68536	0,561886
SY	10,476	2,433	4,30659	0,005659
E-I	5747,462	330,702	17,37956	0,000000
E-S	527,623	399,263	1,32149	0,268324
I-S	6204,622	387,616	16,00714	0,000000

Tabela 12: Aritmetične sredine za NV starost pri LOKALIZACIJI

NV	ARITMETIČNE SREDINE								
	EX	EY	IX	IY	SX	SY	E - I	E - S	I - S
3-4 I	3,036	2,605	3,004	2,733	3,071	3,088	18,74	26,36	22,33
6-7 I	2,683	3,767	3,367	3,700	2,750	4,183	38,00	34,12	39,69
11 I	2,867	4,383	2,933	3,550	2,900	4,100	41,68	33,61	49,19
14 I	2,800	4,517	3,083	3,467	2,917	4,050	45,45	31,23	47,10

V splošnem velja, da čim mlajši so otroci, tem nižje (glede na vertikalno os) locirajo attribute osebnostne strukture. Že Rostohar je menil, da se predstave pri otrocih pričnajo oblikovati nekako med 4. in 5. letom starosti. Obseg vidnega polja je pri njih mnogo manjši kot pri starejših. Prvotna prostorska danost otrokove zaznave je ploskev manjše razsežnosti. Tudi daljšo premico majhen otrok ne zaznava kot celoto, temveč po delih, kot da bi bila pretrgana. Prostorske lokacije zaznanih dražljajev bo urejal tako, da jih bo nizal eno poleg druge, šele pozneje uporabi kriterij časovnega zaporedja in podobnosti. V njegovi percepciji prevladujejo teksture, subjektivna organizacija gradiva, kjer posamezni elementi nimajo natančnih funkcij ali lege. Otrok v začetku še ne zmore strukturirati dražljajev. Analitično dojetje se pojavi šele okrog 3.-4. leta. Najbrž sta ravno funkciji Jaza, obseg pozornosti in perceptivnega polja, ključni za razlago drugačne vertikalne pozicioniranosti in razločevanja osebnostnih atributov.

Prav zanimivi so rezultati za NV spol, kjer najdemo statistično pomembno razliko le pri distanciranju E od I (E-I: $F = 4,12$, $p < 0,05$). Ničelno hipotezo H_0 25 zatorej zavrnemo. Že prej smo pri testu IZBOR SLIK videli, da deklice manj preferirajo E izbire od dečkov, zlasti na račun večjega števila S odgovorov. Morda ravno zaradi tega, ker mnogo bolj favorizirajo S standarde, zanemarjajo razlike med E in I. Freudova teza o drugačnih libidnih investicijah obeh spolov bi se tako lahko znova potrdila. Horizontalnega simbolizma (L - ženski, D - moški princip) pa nismo našli.

Tabela 13: Rezultati analize variance za NV spol pri LOKALIZACIJI

O V	GLAVNI EFEKT: SPOL			
	MSbg	MSwg	F - test	p
EX	0,778	0,7770	1,001619	0,318055
EY	1,257	1,5009	0,837213	0,361230
IX	1,278	1,4219	0,898841	0,344167
IY	3,292	2,2574	1,458296	0,228541
SX	0,010	1,1610	0,008979	0,924598
SY	0,009	2,4326	0,003519	0,952750
E - I	1361,035	330,7024	4,115588	0,043734
E - S	1162,551	399,2631	2,911742	0,089394
I - S	14,818	387,6160	0,038229	0,845170

Tabela 14: Aritmetične sredine za NV spol pri LOKALIZACIJI

NV	ARITMETIČNE SREDINE								
	EX	EY	IX	IY	SX	SY	E - I	E - S	I - S
moški	2,908	3,896	3,018	3,489	2,902	3,862	38,55	33,71	39,85
ženski	2,785	3,740	3,176	3,235	2,917	3,849	33,39	28,94	39,31

Identične razlike se pojavijo še pri NV kraj. Distanciranje E od I je na meji signifikantnosti ($E - I: F = 3,74, p = 0,05$). Ničelna hipoteza H_0 51 torej ne vzdrži, obe instanci meščani bolj ločujejo od vaščanov. Kot vemo, se ruralno okolje od urbanega razlikuje tudi glede vrednot, vrste socialne interakcije in osebnostnih lastnosti prebivalcev. Zdaleč največjega pomena so primarne skupine (družina, sorodstvo, sosedstvo), odgovorne za skupinsko identifikacijo, familiarizem, podložnost paternalistični avtoriteti. Gre za medije socialne kontrole in zaščite ter moralnih nazorov. Posameznik je multiplo povezan s skupnostjo, pri čemer so individualne razlike zabrisane. Cooley poudarja visoko samospoštovanje, Bernard pa sugestibilnost, konzervativnost, čustvenost in sumničavost. Urbani stil eksistence implicira seveda diametralno nasprotni vrednotni sistem. Poudarjajo se formalizirani odnosi profesionalne narave, intimni znotraj primarnih skupin pa slabijo. Avtorji Wirth, Lefebvre, Riesman, govore o pojavih izolacije in odtujenosti. Empiričnih raziskav na tem področju ni bilo dosti. Toličič in Zorman sta v okviru znane mednarodne študije našla nižje poklicne in izobrazbene aspiracije, nižjo inteligentnost in več socialnosti pri vaških otrocih. Butcher je s Cattellovim vprašalnikom 16 PF odkril pri njih več parničnosti in manj anksioznosti, sam pa večjo ciklotimnost, submisivnost, integriranost, močnejši superego in ego, nekaj več tesnobe in nižjo inteligentnost. V aktualni raziskavi ugotavljamo torej, da meščani dosledneje ločujejo zaželene od nezaželenih aspektov, kar bi lahko bilo v zvezi s preferiranjem individualizma, konkurenčnosti, kariere in profesionalnega uspeha kot temeljnih urbanih vrednot. To pa seveda implicira čim bolj pozitivno samopodobo ob zavračanju negativnih vsebin.

Tabela 15: Rezultati analize variance za NV kraj pri LOKALIZACIJI

O V	GLAVNI EFEKT: KRAJ			
	MSbg	MSwg	F - test	p
EX	0,036	0,777	0,046382	0,829689
EY	2,300	1,501	1,532476	0,217104
IX	1,283	1,422	0,902226	0,343262
IY	7,355	2,257	3,258130	0,072482
SX	0,724	1,161	0,623509	0,430624
SY	7,098	2,433	2,917687	0,089070
E - I	1237,703	330,702	3,742650	0,054365
E - S	77,762	399,263	0,194763	0,659430
I - S	1074,430	387,616	2,771892	0,097403

Tabela 16: Aritmetične sredine za NV kraj bivanja pri LOKALIZACIJI

NV	ARITMETIČNE SREDINE								
	EX	EY	IX	IY	SX	SY	E - I	E - S	I - S
mesto	2,860	3,924	3,018	3,552	2,850	4,042	38,43	30,71	41,87
vas	2,833	3,712	3,176	3,173	2,969	3,669	33,51	31,94	37,28

Naslednja metodološka procedura, diskriminantna analiza, določa tiste OV, ki povzročajo največje razlike med ravnimi NV. Tako pri NV starost obstajajo tri diskriminantne funkcije, pri čemer pa je le prva signifikantna:

Tabela 17: Matrika faktorске strukture

OV	FUNKCIJA 1	FUNKCIJA 2	FUNKCIJA 3
EX	-0,148932	-0,510651	0,068979
EY	0,665846	-0,148366	-0,096104
IX	-0,007149	0,574802	-0,250975
IY	0,163475	0,433197	0,287272
SX	-0,058013	-0,350164	-0,127570
SY	0,217582	0,391913	0,230968
E - I	0,660798	0,274256	-0,296988
E - S	0,089379	0,256225	0,407571
I - S	0,667687	0,015309	0,510128

Tabela 18: Pomembnost disk. funkcije za NV starost

f	eigen vrednost	kanon. R	Wilks Lambda	χ^2	df	p
1	0,4331	0,5497	0,6461	96,73	27	0,0000
2	0,0614	0,2405	0,9260	17,03	16	0,3839
3	0,0174	0,1309	0,9829	3,83	7	0,7992

Tabela 19: Aritmetične sredine kanon. variabel

NV starost	f 1	f 2	f 3
3 - 4	-1,128	-0,189	-0,023
6 - 7	-0,137	0,408	0,019
11	0,471	-0,160	0,180
14	0,587	-0,093	-0,180

Prvo, edino signifikantno funkcijo pri NV starost lahko opišemo kot vertikalno prostorsko ločevanje pozitivnih (E, S) od negativnih (I) aspektov samopodobe (EY: 0,6658, E-I: 0,6608, I-S: 0,6677, SY: 0,2176), s čimer se potrjujejo rezultati, dobljeni s prejšnjimi statističnimi postopki. Te ugotovitve se ujemajo z Muskovimi, ko je na vzorcu odraslih odkril izrazito vertikalno prostorsko pozicioniranje pozitivnih in negativnih pojmov, in to tako v primeru verbalnih kot zgolj topografskih prezentacij. Pri ostalih dveh NV (spol, kraj) pa ne najdemo nobenih signifikantnih funkcij (NV spol: $p = 0,3266$; NV kraj: $p = 0,6843$).

Metoda faktorске analize pa z normalizirano varimax rotacijo omogoči ekstrakcijo šestih faktorjev, ki pojasnijo skoraj 66% variabilnosti. Prvi faktor pomeni zlasti medsebojno ločevanje osebnostnih instanc in njihovo vertikalno pozicioniranost (E-S: -0,795; E-I: -0,594; I-S: -0,579; SY: -0,586 IY: -0,344; SX: -0,199). Ker je faktorška analiza tudi test ustreznosti merskih instrumentov, zaključujemo, da predstavlja LOKALIZACIJA adekvaten merski instrument. Drugi faktor kaže na več I izbir deklic in več E odgovorov dečkov na testu ARROW DOT (AD-E: 0,861; AD-I: -0,908; spol: -0,593). Pri tretjem faktorju opazimo horizontalno ločevanje pozicioniranosti (EX: 0,747; IX: -0,820; SX: 0,234) pri NV spol (-0,231) in kraj (-0,231), kar pomeni, da dečki in meščani locirajo E in S bolj v desno in I pretežno na levo stran pole, dekleta in vaščani pa ravno nasprotno. Analiza variance sicer ne pokaže signifikantnosti razlik,

vendar faktoriska analiza vseeno nakazuje na tendenco v tej smeri. Četrti faktor je precej heterogen (AD-E: -0,447; AD-S: 0,882; IY: 0,461; SY: -0,418; EY: 0,212; starost: -0,203). Gre za razlike med predadolescenti in adolescenti, kjer prvi izbirajo sicer manj E (ARROW DOT), a je lociran višje glede na vertikalno os (EY), in več S (ARROW DOT), ki je nižje pozicioniran (SY) v primerjavi z drugimi. Adolescenti tudi nižje locirajo instanco I. Peti faktor potrjuje prejšnje izsledke; starejši otroci so bistveno uspešnejši pri razlikovanju instanc med seboj ter pri vertikalni postavitvi (EY: -0,689; E-I: -0,510; I-S: -0,504; starost: -0,848), enako pa v manjši meri velja še za vaščane *vis-a-vis* meščanom, kar deluje nekako kontradiktorno (kraj: -0,247). Najbolj je heterogen šesti faktor (SX: 0,738; IY: -0,301; IX: -0,248; EY: -0,209; kraj: 0,455; spol: 0,268), ki je nekakšna zrcalna slika tretjemu faktorju, saj je horizontalna simbolika pri vaščanih in dekletih sedaj identična tisti, ki smo jo prej zasledili pri meščanih in dečkih. Faktorske saturacije in eigen vrednosti faktorjev prikazujeta spodnji tabeli:

Tabela 20: Normalizirane faktorske saturacije

NV, OV	faktor 1	faktor 2	faktor 3	faktor 4	faktor 5	faktor 6
starost	-0,0225	0,1360	-0,0153	-0,2031	-0,8483	0,1372
spol	0,1293	-0,5934	-0,2307	-0,1845	-0,0429	0,2679
kraj	0,1262	0,0510	-0,2314	0,0936	-0,2472	0,4550
EX	0,1051	-0,0421	0,7467	-0,0253	0,0027	-0,1693
EY	0,0923	-0,1468	-0,0171	0,2116	-0,6892	-0,2086
IX	-0,0096	-0,0392	-0,8196	0,0114	-0,0157	-0,2482
IY	-0,3443	0,0634	0,0497	0,4613	-0,1639	-0,3009
SX	-0,1995	0,0402	0,2343	0,0548	0,1476	0,7382
SY	-0,5863	-0,1027	-0,0208	-0,4185	-0,0814	-0,1923
E - I	-0,5939	0,0270	-0,0333	0,0406	-0,5100	0,0112
E - S	-0,7953	0,0628	-0,0973	0,0731	0,0831	0,0907
I - S	-0,5793	-0,1055	0,0311	0,0179	-0,5043	0,0597
AD - I	-0,0887	-0,9081	0,1181	-0,0132	0,0035	-0,1776
AD - E	0,0346	0,8614	-0,0644	-0,4472	-0,0111	0,0906
AD - S	0,0746	-0,1270	-0,7239	0,8815	0,0165	0,1306

Tabela 21: Eigen vrednosti

	EIGEN VREDNOSTI		
	nav. vr.	nav. rel.	kum. rel.
f 1	2,5581	0,1705	0,1705
f 2	2,2034	0,1470	0,3174
f 3	1,4413	0,0961	0,4135
f 4	1,3337	0,0889	0,5024
f 5	1,2065	0,0804	0,5829

V nadaljevanju si bomo ogledali še značilnosti, ki jih izkazuje samo substruce adolescentov. Celovita analiza je namreč možna pri učencih 8.razredov, saj smo le pri tem vzorčnem stratumu lahko brez kakršnihkoli omejitev uporabili ves razpoložljivi metodološki "arsenal" (IZBOR SLIKE, LOKALIZACIJA, ARROW DOT, PHOTO ANALYSIS, PICTURE STORY COMPLETION, PICTURE TITLE).

S testom IZBOR SLIKE ne najdemo nobenih pomembnih razlik pri NV spol (Median test; E: $\chi^2 = 3,068$, $p = 0,08$; S: $\chi^2 = 0,089$, $p = 0,77$) in NV kraj (Median test; E: $\chi^2 = 0,341$, $p = 0,56$; S: $\chi^2 = 0,089$, $p = 0,77$). Ker so frekvence izbora I popolnoma enake (dečki, deklice = 28; vaščani, meščani = 28), seveda ni smiselno izvajati testiranja razlik.

Korelacije med OV testa LOKALIZACIJE in IES v splošnem nakazujejo na razločevanje osebnostnih entitet med seboj, predvsem pozitivnih od negativnih. Vertikalna lociranost Ega (EY) začuda ni povezana z nobeno drugo variabla, je pa zato horizontalna (EX) negativno povezana s horizontalno I postavitevjo (IX: $r = -0,53$), Picture Story Completion (PSC-I: $r = -0,20$), kontradiktorno s Photo Analysis (PA-E: $r = -0,20$), ter pozitivno z vertikalno lokacijo S (SY: $r = 0,23$), Picture Title (PT-E: $r = 0,30$), PA-S ($r = 0,41$) in PSC-E ($r = 0,31$). Horizontalna postavitev instance S (SX) ima naslednje pozitivne zveze: PT-S ($r = 0,22$), PA-S ($r = 0,24$), E-S ($r = 0,24$), vertikalna (SY) pa negativne: PT-I ($r = -0,24$), I-S ($r = -0,27$) in E-I ($r = -0,24$). Pri vodoravni pozicioniranosti I (IX) najdemo negativne zveze z SX ($r = -0,27$), PA-S ($r = -0,32$) in pozitivno s PT-D ($r = 0,25$), navpična lociranost (IY) pa negativno korelira s SY ($r = -0,29$), SX ($r = -0,23$), presenetljivo s PA-I ($r = -0,23$), PT-E ($r = -0,20$) in PT-D ($r = -0,20$) ter pozitivno s I-S ($r = 0,29$), kontradiktorno s PA-E ($r = 0,25$) in pričakovano z PT-I ($r = 0,26$). Distanciranje E od I (E-I) konsistentno korelira z I-S ($r = 0,40$), razen tega pa še s PA-I ($r = -0,21$) in PT-I ($r = 0,21$), ločevanje I od S (I-S) pa le s PT-S ($r = -0,21$). Korelacij ločevanja S od E (S-E) z ostalimi variablami ni opaziti. Ugotavljamo torej, da gre pri korelacijah prostorskih variabel z ostalimi v glavnem za pričakovane rezultate. Izjema je le podtest PHOTO ANALYSIS, ki kaže nasprotno tendence, kar pa ni docela presenetljivo, saj se je že v mnogih prejšnjih raziskavah izkazal kot precej nezanesljiv. Omeniti velja še zveze med posameznimi podtesti IES. Razločevanje instanc je še izrazitejše, kot pri prejšnjem projektivnem testu. Vsi podtesti izkazujejo visoko interno diskriminativnost: ARROW DOT (I,E: $r = -0,86$; E,S: $r = -0,51$), PHOTO ANALYSIS (I,E: $r = -0,74$; I,S: $r = -0,27$; E,S: $r = -0,44$), PICTURE STORY COMPLETION (I,E: $r = -0,76$; I,S: $r = -0,24$; E,S: $r = -0,44$) in PICTURE TITLE (I,E: $r = -0,51$; I,S: $r = -0,36$; I,D: $r = -0,48$; I,SD: $r = -0,76$; S,SD: $r = 0,62$; D,SD: $r = 0,48$; S,D: $r = -0,40$; E,S: $r = -0,27$). Razen tega najdemo tudi korelacije med podtesti: PSC-I je negativno povezan z AD-S ($r = -0,23$), PA-E ($r = -0,33$), PT-E ($r = -0,28$) in pozitivno z AD-I ($r = 0,21$), PA-I ($r = 0,35$), PT-I ($r = 0,27$). PSC-E pozitivno korelira s PA-E ($r = 0,35$) in negativno s PA-I ($r = -0,33$). PT-I pa ima še nizko nepričakovano zvezo z AD-S ($r = 0,20$).

Analiza variance pokaže pri testu ARROW DOT dve signifikantni razliki za spol (AD-I: $p = 0,0524$; AD-E: $p = 0,0231$) in eno za kraj (AD-S: $p = 0,0496$), kar pomeni, da imajo dečki več E in manj I od deklet, vaščani pa več S rešitev kakor meščani. PHOTO ANALYSIS ne pogojuje razlik, jih pa PICTURE STORY COMPLETION pri spolu (PSC-S: $p = 0,0390$; dekleta več od dečkov) in kraju (PSC-E: $p = 0,0139$; PSC-I: $p = 0,0383$; meščani več E in manj I od vaščanov) ter PICTURE TITLE pri spolu (PT-E: $p = 0,0365$; PT-S: $p = 0,0072$; PT-D: $p = 0,0005$; dekleta več E in D ter manj S kot dečki). Statistični signifikantnosti se bliža še PT-D za NV kraj ($p = 0,0580$; vaščani več od meščanov). Rezultate kažejo tabele:

Tabela 22: Analiza variance za spol

O V	GLAVNI EFEKT - SPOL			
	MSbg	MSwg	F-test	p
AD-I	61,00	15,52	3,930	0,0524
AD-E	109,35	20,04	5,456	0,0231
AD-S	6,34	5,22	1,215	0,2750
PA-I	0,82	6,01	0,135	0,7139
PA-E	0,82	6,71	0,122	0,7284
PA-S	0,00	3,32	0,000	1,0000
PSC-I	0,02	5,63	0,003	0,9568
PSC-E	12,15	6,20	1,959	0,1671
PSC-S	13,07	2,92	4,469	0,0390
PTIT-I	15,00	5,83	2,573	0,1143
PTIT-E	11,22	2,46	4,590	0,0365
PTIT-S	29,34	3,78	7,771	0,0072
PTIT-D	35,27	2,56	13,766	0,0005
PTITsd	0,27	4,39	0,061	0,8063

Tabela 23: Analiza variance za kraj

O V	GLAVNI EFEKT - KRAJ			
	MSbg	MSwg	F- test	p
AD-I	0,20	15,52	0,013	0,9091
AD-E	26,67	20,04	1,331	0,2536
AD-S	21,00	5,22	4,027	0,0496
PA-I	1,35	6,01	0,224	0,6375
PA-E	6,02	6,71	0,897	0,3476
PA-S	1,67	3,32	0,502	0,4817
PSC-I	25,35	5,63	4,504	0,0383
PSC-E	40,02	6,20	6,452	0,0139
PSC-S	1,67	2,92	0,570	0,4534
PTIT-I	2,82	5,83	0,483	0,4899
PTIT-E	2,40	2,46	0,978	0,3270
PTIT-S	0,02	3,78	0,004	0,9473
PTIT-D	9,60	2,56	3,747	0,0580
PTITsd	10,42	4,39	2,371	0,1293

Tabela 24: Aritmetične sredine NV spola in kraja na testu IES

NV	AD-I	AD-E	AD-S	PA-I	PA-E	PA-S	PSC-I	PSC-E	PSC-S	PTIT-I	PTIT-E	PTIT-S	PTIT-D	PTIT-SD
moški	4,22	16,9	1,83	3,37	9,17	5,47	2,60	7,10	3,30	5,30	2,47	2,73	1,50	4,23
ženske	6,23	14,2	2,48	3,60	8,93	5,47	2,57	6,20	4,23	4,30	3,33	1,33	3,03	4,37
mesto	5,17	16,2	1,57	3,33	9,37	5,30	1,93	7,47	3,60	5,02	3,10	2,02	1,87	3,88
vas	5,28	14,9	2,75	3,63	8,73	5,63	3,23	5,83	3,93	4,58	2,70	2,05	2,67	4,72

V. SKLEPNE MISLI

Psihoanaliza sicer ni zastarela, je pa treba izvorno Freudovo konstrukcijo na novo opredeliti. Zdi se, da tej zahtevi najbolj ustreza Fairbairnova teorija, ki z naziranjem, da primarni odnosi šele konstituira tisto, kar se prikazuje kot struktura, definitivno presega mehanicistična tolmačenja. Strukturo, katere izvor so po eni strani nagonske tenzije, po drugi pa vplivi okolja, razumemo kot na poseben način konsolidirane, kompleksno organizirane odnose. Gre namreč za progresivni razvoj, od čisto biološkega dinamizma, podobnega refleksnemu loku, do najkompleksnejše strukture v kozmosu, imenovane Jaz. V epistemološkem smislu sta struktura in dinamika dva aspekta iste stvarnosti - podobno kot je v subatomske fiziki dognal Heisenberg. V tej luči kaže zreti na naše raziskovalne podatke - razvojni lok od nečesa, kar še ni strukturirano, kar obstaja najprej kot dinamizem oziroma odnos, pa do formiranja organiziranih struktur, bi lahko imeli za primeren epistemološki model.

Najpomembnejše dognanje naše raziskave, drugače skladno s pričakovanji je, da strukturalizacija poteka postopoma, ego se torej razvija progresivno. V najzgodnejšem obdobju (3-4 leta) se šele začne oblikovati, nato v predadolescenci doseže relativno stabilnost, ta pa se zaradi vpliva nagonskih impulzov v adolescenci poruši. Ti empirični podatki, dobljeni s testom IZBOR SLIK, so konsistentni z odkritji raziskovalca Chamesa, ki je analogne trende odkril s testom IES. Goldberg pa je našel pomembne razlike v strukturalizaciji psihičnega aparata v longitudinalni študiji pri pet in pozneje šest let starih otrocih. Adolescentno psihično nestabilnost razkrivajo še Eysenckove raziskave, Erikson pa govori o krizi identitete. Geneza osebnostne strukture ima torej dva vrhova: prvi, imenujmo ga začasna stabilnost, se pojavi v predadolescenci, drugi pa se definitivno formira v odraslosti. Na progresivni razvoj Ega sklepamo še iz zmožnosti respondentov, da entitete tudi pravilno ovrednotijo in jih prostorsko razločijo drugo od druge. To dokazuje test LOKALIZACIJA, kjer najdemo kot funkcijo zorenja ravno distinkcijo realnih in idealiziranih komponent ("dobri Jaz") od negativnih ("slabi Jaz"). Gre za univerzalno zakonitost, o čemer so govorili že mnogi drugi avtorji.

Če pri starosti kot dejavniku osebnostnega zorenja nismo odkrili ničesar novega, pa se pri NV spol pokažejo nekatere zanimive, celo presenetljive razlike. Tako pri celotnem vzorcu ugotovljamo večjo pozornost dečkov na Ego attribute (IZBOR SLIK) in uspešnejše ločevanje Ega od Ida (LOKALIZACIJA). Tudi subvzorec šolskih otrok kaže na analogno tendenco - dečki na testu ARROW DOT izbirajo več E, deklice pa več I rešitev, pri PICTURE STORY COMPLETION pa slednje še več S izbir. Vendar pri zadnjem podtestu PICTURE TITLE dekleta sprejemajo več objektivnih presoj (višji E), se aktivneje izogibajo neprijetnim občutkom krivde (višji D), dečki pa se bolj zavedajo moralnih zahtev (višji S). Treba pa je priznati, da so se razlike med spoloma v dosedanjih raziskavah s testom IES (npr. Johnston, Roback) izkazale kot precej nekonstantne. Kljub temu se ne moremo izogniti interpretacijski konvergenci vseh treh preizkušanj, ki nakazujejo na večjo realitetno orientiranost pri dečkih. Pri tem je seveda diskutabilno, kako bi se obnesle odrasle osebe. So pa raziskave osebnostnih potez pokazale trende, ki bi lahko podpirali naše ugotovitve. Medkulturne študije, izvedene s Cattellovim vprašalnikom 16 PF, namreč jasno profilirajo medspolne razlike. Ženske se npr. izkažejo kot bolj občutljive, submisivne, konservativne, nagnjene k občutkom krivde in depresivnosti, so bolj emocionalno tople in zaupljive ter bolj plahe, nesproščene in manj samoobvladane. Raziskave, dobljene z Eysenckovim osebnostnim vprašalnikom, pa pokažejo več nevroticizma in samoolepševalnih teženj pri ženskah in več psihoticizma pri moških. Tako bi s kančkom spekulacije lahko dejali, da moški uspevajo razviti osebnostno strukturo, ki je dani družbeni stvarnosti, še zmeraj temelječi

na mehanicistični paradigmi, bolje prilagojena. Izjemno težavno vprašanje je, ali osebnostna struktura moških pogojuje takšen družbeni red ali pa ravno obratno. Najbrž gre pri tem za interakcijo obojega, v smislu delovanja osebnostno-kulturne konvergence, pri čemer biološki, psihološki in kulturni dejavniki oblikujejo značilne osebnostne vzorce obeh spolov. Ženska osebnost, ki je tradicionalno pojmovana kot bolj intuitivna, emotivna in manj racionalna, bi bila primernejša v kontekstu porajajoče se nove družbe, prihajajoče z zatonom kartezijanske paradigme.

Najmanj trdnih dokazov imamo za razlike med vaščani in meščani. Test LOKALIZACIJE sicer kaže na doslednejše ločevanje E od I pri prebivalcih iz mesta, je pa statistična signifikantnost nižja kot v primeru drugih dveh NV. Zato pa na substruciu adolescentov odkrijemo uspešnejše Ego funkcioniranje meščanov in to kar pri treh podtestih, vaščani pa so bistveno bolj moralistični (S) in impulzivni (I). Pri slednjih smo našli še večjo prostorsko distinkcijo S od E, kar bi pomenilo, da sta zanje to dve inkompatibilni strukturi. Hipostazirali bi kvalitativno drugačnost vaškega Superega, ki bi kot posledica kaznovalnega vzgojnega sloga lahko bil bolj rigiden, obremenjen z občutki krivde in sramu. Meščanski Superego pa je morda bližje idealiziranim vsebinam. Drugače najdemo v literaturi bolj malo primerjav glede tovrstne demografske značilnosti. Aktualne izsledke podpira le podatek, dobljen v diplomski nalogi, kjer sem s 16 PF našel bistveno močnejši Superego vaških otrok. Kljub temu so razlike v naši raziskavi še kako relevantne, če vemo, da smo vključevali otroke iz prekmurskih vasi in tiste iz mesta Murske Sobote. Upravičeno lahko domnevamo, da bi bile razlike bistveno večje, če bi meščani pripadali še bolj urbaniziranemu okolju (npr. Ljubljana, Maribor).

VI. LITERATURA

- Aurobindo, S. Integralna joga. Ljubljana, Slovenska matica, 1990.
- Baehr, M.E., Froemel, E.C. The Arrow-Dot test as a predictor of police officer performance. *Perceptual and Motor Skills*, 1977, 15, 683-693.
- Berger, J. Psihodijagnostika. Beograd, Nolit, 1979.
- Capra, F. Vrijeme preokreta. Zagreb, Globus, 1987.
- Dombrose, L.A., Slobin, M.S. The IES test. *Perceptual and Motor Skills*, 1958, 8, 347-389.
- Erikson, E.H. *Childhood and society*. Harmondsworth, Penguin Books Ltd, 1950.
- Fairbairn, W.R. Psihoanalitičke studije ličnosti. Zagreb, Naprijed, 1982.
- Fenichel, O. Psihoanalitička teorija neuroza. Beograd-Zagreb, Medicinska knjiga, 1961.
- Freud, S. *Metapsihološki spisi*. Ljubljana, Studia Humanitatis, 1987.
- Fulgosi, A. Psihologija ličnosti: teorije i istraživanja. Zagreb, Školska knjiga, 1987.
- Gardiner, H.W. Performance of student nurses on the IES test: patterns of impulse, ego and superego functioning. *Perceptual and Motor Skills*, 1976, 43, 254.
- Goldberg, L.S. IES Arrow-Dot longitudinal comparisons of personality development in preschool children. *Perceptual and Motor Skills*, 1975, 40, 209-210.
- Goldberg, L.S. IES Arrow-Dot longitudinal comparisons of personality development in preschool children. *Perceptual and Motor Skills*, 1976, 42, 929-930.
- Goldberg, L.S. Third year summary of IES Arrow - Dot longitudinal comparisons in preschool children. *Perceptual and Motor Skills*, 1977, 44, 627-630.
- Golias, G.A., Roback, H.B. IES Arrow-Dot performance of institutionalized delinquents and adolescent patients in a mental hospital. *Perceptual and Motor Skills*, 1965, 21, 561-562.
- Gudjonsson, G.H. Interrogative suggestibility and perceptual motor performance. *Perceptual and Motor Skills*, 1984, 671-672.
- Gudjonsson, G.H. Relations between fluctuations in skin resistance and IES Arrow-Dot scores. *Perceptual and Motor Skills*, 1980, 51, 12.
- Gudjonsson, G.H. Transcultural validation of Arrow-Dot test. *Perceptual and Motor Skills*, 1979, 48, 394.
- Herron, W.G. The IES "experiment". *Perceptual and Motor Skills*, 1966, 23, 279-290.
- Herron, W.G. IES test patterns of accepted and rejected adolescents. *Perceptual and Motor Skills*, 1962, 15, 435-438.

- Klein, M. Zavist i zahvalnost. Zagreb, Naprijed, 1983.
- Kobal, D. Nekateri zgodnejši obrambni mehanizmi ega v luči teorije objektnih odnosov. *Anthropos*, 1992, 5-6, 223-235.
- Kobal, D. Opredelitve projektivne identifikacije od prvotnih kleinovskih do današnjih pojmovanj. *Anthropos*, 1991, 6, 91-98.
- Kondić, K. Psihologija Ja. Beograd, Nolit, 1987.
- Korošak, A. Razlike v osebnostnih lastnostih pri adolescentih glede na demografske in socioekonomske dejavnike. Ljubljana, diplomska naloga, 1987.
- Lamovec, T., Musek, J., Pečjak, V. Teorije osebnosti. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1975.
- Mangold, K.M. Comparison of delinquents and nondelinquents on the IES test. *Perceptual and Motor Skills*, 1966, 22, 817-818.
- Musek, J. Evaluativna topografija dvodimenzionalnega prostorskega polja. *Anthropos*, 1971, 3-4, 127-134.
- Musek, J. Model referenčnega delovanja jaza. Ljubljana, Društvo psihologov Slovenije, 1985.
- Musek, J. Osebnost. Ljubljana, Dopisna delavska univerza Univerzum, 1982.
- Musek, J. Teorije osebnosti. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1988.
- Musek, J. Struktura jaza in samopodobe. *Anthropos*, 1992, 3-4, 59-79.
- Musek, J. Znanstvena podoba osebnosti. Ljubljana, Educy d.o.o., 1993.
- Musek, J. Psihološki portret Slovencev. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 1994.
- Omololu, C.B., Ohwovoriole, A.E. IES Arrow-Dot performance of Nigerian professionals, medical students and psychiatric in-patients. *Perceptual and Motor Skills*, 1984, 58, 566.
- Omololu, C.B. IES Arrow - Dot performance of Nigerian juvenile delinquents and secondary school students. *Perceptual and Motor Skills*, 1985, 60, 18.
- Piaget, J., Inhelder, B. Intelektualni razvoj deteta. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1978.
- Piaget, J. Psihologija inteligencije. Beograd, Nolit, 1977.
- Pinckney, G.A. Relative strengths of impulse, ego and superego in female college students. *Perceptual and Motor Skills*, 1963, 17, 340.
- Roback, H.B. Admission IES Arrow-Dot performance of mental patients presenting management problems at a state hospital. *Perceptual and Motor Skills*, 1965, 21, 600-602.
- Rostohar, M. Psihologija. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1966.
- Russell, B. Modrost zahoda. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1977.
- Russell, P. Sedaj. Ljubljana, Alpha center, 1993.
- Selič, P. Bronhialna astma v luči teorije objektnih odnosov. *Anthropos*, 1991, 4-5, 254-277.
- Signori, E.I., Smordin, M.M., Rempel, H., Sampson, D.L.G. Comparison of impulse, ego and superego functions in better adjusted and more poorly adjusted delinquent adolescent girls. *Perceptual and Motor Skills*, 1964, 18, 485-488.
- Žlebnik, L. Psihologija otroka in mladostnika. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1969.
- Winnicott, D.W. Dijete, obitelj i vanjski svijet. Zagreb, Naprijed, 1980.
- Wittenberg, I.S. Psycho-Analytic insight and relationships: a Kleinian approach. London, Routledge Kegan Paul, 1970.